शोधनिर्देशक
टीकाप्रसाद फूँएल
शिक्षण सहायक

इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तोता
दीपेन्द्रप्रसाद पराजुली
कक्षा रोल नं. : २४/२०६४
परीक्षा रोल नं. : १०००६/२०६६
त्रि.वि.द.नं. : २८९११-९२
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
वि.सं. २०७७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशात्र संकाय
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र **दीपेन्द्रप्रसाद पराजुली**ले तयार पार्नुभएको **इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख
रोमनाथ आचार्य
....
उपप्राध्यापक

२. शोधनिर्देशक
टीकाप्रसाद फूँएल ....
शिक्षण सहायक

३. सहप्राध्यापक
डिल्लीप्रसाद दुवाडी
....
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग,इलाम ।
बाह्य परीक्षक

मिति : २०७७।११।०७

ई.सं. : १९। ०२।२०२१

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामअन्तर्गत नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका विद्यार्थी **दीपेन्द्रप्रसाद पराजुलीले इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो। अत्यन्त मेहनतका साथ तयार पारिएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु। यसं शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु।

मिति : २०७७।०९।१५

सन् : ३० डिसेम्बर २०२०

....

टीकाप्रसाद फुँएल

(शोधनिर्देशक)

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

इलाम

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत **इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यसका लागि अनेक बाध्यताका बीच पनि आफ्नो अमूल्य समयको ख्याल नगरी पटक पटक मलाई प्रेरणा, सुझाव, सल्लाह र निर्देशन प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय टीकाप्रसाद फुँएलज्यूप्रति प्रथमतः हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह र सामग्री उपलब्ध गराइदिनुहुने शोधनायक इन्द्रप्रसाद कटुवाल तथा उहाँका परिवारप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध लेखनको आदिदेखि लिएर अन्त्यसम्म आवश्यक सल्लाह सुझाव, प्रेरणा र प्रोत्साहन गर्ने मेरा अग्रजलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै यस शोधलेखनमा मलाई सल्लाह सुझाव दिदैमेरो यस कार्यको सफलताका लागि अहोरात्र घचघच्याइरहनु भाई ईश्वर लुइटेल प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यसकार्यको सफलताको लागि आजिवन मन,वचनरकर्मले साथसहयोग गर्नहुने मेरा माता, पिता सार्थ यसकार्यमा मलाइ प्रेरणा दिने मेरी जिवन साथी भावना रीजाल पराजुली, छोरीहरु समीक्षा, सुरक्षा र छोरा संयोग तथा सम्पुर्ण सुभचिन्तकप्रती हृदयदेखि आभार प्रकट गर्दछु । यसै गरी शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा उचित परामर्श दिनुहुने आदरणीय गुरु महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका प्राध्यापकहरूप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत **इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

दीपेन्द्रप्रसाद पराजुली
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र मैले **इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षक गरेको छु। यस शोधपत्रको उद्देश्यका रूपमा इन्द्रप्रसाद कटुवालका जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पक्षहरूको खोजी गर्नु, इन्द्रप्रसाद कटुवालले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा पुऱ्याएको योगदानको अध्ययन गर्नु, इन्द्रप्रसाद कटुवालले रचना गरेको ँगुम्नै लागेका ऐश्वर्यहरू सङ्ग्रहको अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको प्राथमिक स्रोतमा लेखक स्वयम्को कृति र इन्द्रप्रसाद कटुवालसँग गरिएको कुराकानीलाई आधार मानिएको छ भने द्वितीय स्रोतमा पूर्वकार्य भएका पुस्तक, लेख, शोधपत्र, पत्रपत्रिका, इमेल इन्टरनेट आदिको सङ्कलन गर्न पुस्तकालयीय पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ। त्यस्तै प्रस्तुत शोधपत्र अन्तरविषयक अध्ययन भएकाले मनोविश्लेषणात्मक तत्वको परिशीलन गरी विश्लेषणात्मक, वर्णनात्मक र विवेचनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय एकमा विभिन्न उपशीर्षकहरू राखिएको छ जसमा शोध शीर्षक, शोधकार्यको प्रयोजन, विषय परिचय, समस्या कथन, शोधकार्यका उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, शोधकार्यको सीमाङ्कन, शोधविधि रहेका छन् भने शोधवित्रिलाई पनि दुई भागमा विभाजन गरी सामग्री सङ्कलन विधि र अध्ययन तथा विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ। अध्याय एकको अन्तिममा शोधपत्रको रूपरेखा समावेश गरिएको छ ।

त्यस्तै प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय दुईमा जन्म र जन्मस्थान, वंश परम्परा र पारिवारिक पृष्ठभूमि, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, विवाह तथा सन्तान, आर्थिक अवस्था, साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश, स्वभाव तथा रुचि, कर्मक्षेत्रमा प्रवेश, मानसिक आघातका क्षणहरू, जीवनका प्रमुख मोडहरू समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय तीनमा निबन्ध शब्दको परिचय रहेको छ भने निबन्ध शब्दको व्युत्पत्ति समावेश गरिएको छ। निबन्ध शब्दको व्युत्पत्तिभित्र विभिन्न उपशीर्षकहरू समावेश छन्, जसमा निबन्धको परिभाषा, नेपाली निबन्धको सङ्क्षिप्त इतिहास, नेपाली निबन्धको वर्तमान स्वरूप, नेपाली निबन्धका प्रतिष्ठित प्रतिभाहरू, नेपाली निबन्धमा

प्रगतिवाद, नेपाली निबन्धका फाँटमा निबन्धकार इन्द्रप्रसाद कटुवाल रहेको छ भने सोही अध्यायको अन्तिम अन्त्यमा उपशीर्षक निष्कर्ष समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय चारमा कटुवालको गुम्ने लागेका ऐश्वर्यहरू निबन्धमा समावेश भएका निबन्धहरूको विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरू समावेश गरी वर्णन गरिएको छ । जसमा पहिलो निबन्ध को हुँ चिन्न सकिनँ रहेको छ भने दोस्रो निबन्धका रूपमा घरको खबर रहेको छ । त्यस्तै तेस्रो निबन्धमा मातृ वन्दना रहेको छ भने चौथो निबन्धका रूपमा विवाह संस्कार र वैवाहिक स्थिति रहेको छ । त्यस्तै सोही क्रममा पाँचौं शीर्षकका रूपमा धर्मको मर्म रहेको छ भने छैटौं शीर्षकका रूपमा मानवता रहेको छ । त्यस्तै सातौं शीर्षकका रूपमा प्राकृतिक विधान र मानव निर्मित संविधान परस्परमा विकर्षण रहेको पाइन्छ भने नेपालमा शिक्षा र स्वासथ्यको स्थिति समावेश छ । त्यस्तै जीवन स्वप्न हो कि जाग्रम ? रहेको छ भने दशौं शीर्षकका रूपमा ज्योतिषशास्त्रको महत्व र जीवनमा यसको प्रभाव रहेको छ । त्यसैगरी एघारौं शीर्षकका रूपमा मनमायाँसँग भन्ने निबन्ध समावेश छ भने बाह्रौं शीर्षक गुम्नै लागेका ऐश्वर्यहरू रहेको छ । सोही बाह्रौं शीर्षकबाट नै निबन्ध सङ्ग्रहको शीर्षक रहेको देखिन्छ र पुतकको अन्त्यमा पल्लोछेउ भन्ने शीर्षक रहेको देखिन्छ । सोही अध्यायमा नै कटुवालका स्मृति र अनुभूति कविता सङ्ग्रह र योगसाधना महाकाव्यको सामान्य परिचय पनि समावेश छ । त्यस्तै प्रस्तुत शोधपत्रको पाँचौं अध्यायका रूपमा शोधपत्रको निष्कर्ष तथा उपसंहार समावेश छ भने अन्त्यमा सन्दर्भ ग्रन्थ सूची समावेश छ ।

उक्त शोधपत्रको प्रस्तुत गुम्नै लाागेका ऐश्वर्यहरू निबन्धमा हाम्रा पुराना धरोहरहरू खण्डहरमा परिणत हुन लागेका छन् । मानिसको मन भिन्नभिन्न हुन्छ । सामाजिक जीवनलाई व्यवस्थित गर्न मात्र बनेका यस्ता अनेकौं नियमहरू समयको परिवर्तनसँगै परिवर्तित हुँदै जाने कुरा भएकाले आजको स्थितिमा मानिस आइपुगेको छ । ती दिन, काल, परिस्थिति, परिवेश आज छैनन् आजका भोलि रहँदैनन् । त्यस्तै निबन्धकारले भावनात्मक कुराहरू निजात्मक वा व्यक्ति निष्ठ भएको हुनाले र व्यक्तिको रुचि अलग अलग हुने गरेकोले सधैँ एउटै सत्य तथ्यले ठाउँ लिइरहन सक्दैन तर यसो भन्दाभन्दै पनि मानव विकासको इतिहासमा हामी पूर्वीय आध्यात्मिक चिन्तन धाराका मानिसले पालना गर्ने गरेका सबैजसो संस्कृति र रीतिरिवाजहरू प्रायः शाश्वत छन् वैज्ञानिक छन् । यो पाप, धर्म, जात,

छोइछिटाको चलन जस्ता र अन्य पैतृक वा देवकार्यहरू जस्ता कुराहरूमा भने परिवर्तन हुनुलाई ठुलो आश्चर्यको रूपमा लिइँदैन भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
अध्याय : एक	
शोधपत्रको परिचय	१-५
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्या कथन	१
१.५ शोधकार्यका उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७ शोधकार्यको औचित्य	४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९ शोधविधि	५
१.९.१ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.९.२ अध्ययन तथा विश्लेषण विधि	५
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	५
अध्याय : दुई	
इन्द्रप्रसाद कटुवालको जीवनी, व्यक्तित्वको अध्ययन	६-८
२.१ जन्म र जन्मस्थान	६
२.२ वंश परम्परा र पारिवारिक पृष्ठभूमि	६
२.३ बाल्यकाल	६
२.४ शिक्षादीक्षा	६
२.५ विवाह तथा सन्तान	६
२.६ आर्थिक अवस्था	६
२.७ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश	६
२.८ स्वभाव तथा रुचि	७
२.९ कर्मक्षेत्रमा प्रवेश	७
२.१० मानसिक आघातका क्षणहरू	७
२.१२ जीवनका प्रमुख मोडहरू	७
अध्याय : तीन	

निबन्धको सङ्क्षिप्त परिचय र नेपाली निबन्ध **९-२५**
३.१ निबन्ध शब्दको परिचय ९
३.२ निबन्ध शब्दको व्युत्पत्ति १०
३.२.१ निबन्धको परिभाषा ११
३.२.२ नेपाली निबन्धको सङ्क्षिप्त इतिहास १०
३.२.३ नेपाली निबन्धको वर्तमान स्वरूप १७
३.२.४ नेपाली निबन्धका प्रतिष्ठित प्रतिभाहरू १९
३.२.५ नेपाली निबन्धमा प्रगतिवाद १९
३.२.६ नेपाली निबन्धका फाँटमा निबन्धकार इन्द्रप्रसाद कटुवाल २४
३.३ निष्कर्ष २५
अध्याय : चार
गुम्नै लागेका ऐश्वर्यहरू निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित निबन्धहरूको अध्ययन **२६-९८**
४.१ गुम्नै लागेका ऐश्वर्यहरु निबन्ध सङ्ग्रह २७
४.२ स्मृति र अनुभूति कविता सङ्ग्रहको अध्ययन ७९
४.३ योगसाधना महाकाव्यको अध्ययन ९०
अध्याय : पाँच
निष्कर्ष तथा उपसंहार **९९-१०२**
सन्दर्भ सूची १०३-१०४

सङ्क्षेपीकृत सूची तथा चिन्ह प्रयोग

क) सङ्क्षिप्त रूप

उपप्रा.	उपप्राध्यापक
क्र.स.	क्रम सङ्ख्या
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
पृ.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
म.र.ब.क्या.	महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
वि.सं.	विक्रम संवत्
शि.स.	शिक्षण सहायक
सम्पा.	सम्पादक
सप्रा.	सहायक प्राध्यापक

ख) चिन्ह प्रयोग

?	प्रश्नवाचक
¤	विश्मयादिबोधक
।	पूर्णविराम
‘ ’	एकोहोरो उद्धरण
“ ”	दोहोरो उद्धरण
,	अल्पविराम
;	अर्धविराम
( )	कोष्ठक
:	विसर्ग
.	शिरबिन्दु
ँ	चन्द्रबिन्दु